

EVA SCHLOSS
KAREN BARTLETT

Viața după Auschwitz

O poveste despre suferință și supraviețuire,
scrisă de sora vitregă a lui Anne Frank

Cuprins

1. Moștenirea lăsată în urmă	9
2. O familie de vienezi	14
3. Copilăria	20
4. Regimul nazist din Austria	31
5. O fetiță indezirabilă	42
6. Amsterdam	51
7. Anne Frank	59
8. Ocupația germană	63
9. Ascunzătoarea	74
10. Trădarea	84
11. Auschwitz-Birkenau	95
12. Viața în lagăr	105
13. O iarnă mohorâtă	115
14. Eliberarea	124
15. Drumul spre casă	136
16. Din nou la Amsterdam	150
17. O nouă viață	157
18. Procesul	170
19. Londra	175
20. Povestea lui Zvi	182
21. Nunta	189
22. Un lanț indestructibil	196
23. Otto și Fritzi	206

24. Noi începuturi	217
25. O zi de primăvară	224
26. Piesa de teatru	235
27. Mutti	246
28. Spre noi orizonturi	256
29. Întoarcerea la Auschwitz	264
30. Epilog	270
<i>Mulțumiri</i>	274
<i>Index</i>	276

217

224

235

246

256

264

270

274

276

1

Moștenirea lăsată în urmă

– Sunt convins că Eva va dori să spună câteva cuvinte.

La auzul vorbelor ce răsunau amețitor în sala imensă, o spaimă cumplită mi s-a cuibărit în suflet.

Eram o femeie tăcută, între două vârste, căsătorită cu un bancher de investiții, mamă a trei fiice, acum adulte. Cuvintele îi aparțineau lui Ken Livingstone, pe atunci încă liderul Consiliului Municipal al Marii Londre, ce avea să fie în curând desființat, și un spin de temut în coasta prim-ministrului Margaret Thatcher.

Ne întâlniserăm ceva mai devreme în ziua aceea și nu avea de unde să știe că acele câteva cuvinte rostite aveau să stârnească o adevărată furtună în sufletul meu. Nici eu nu știam că acesta avea să fie începutul unei lungi călătorii la capătul căreia aveam să accept evenimentele însăspăimântătoare ale copilăriei mele.

Aveam cincisprezece ani când, împreună cu alți mii de oameni, după un drum anevoieios cu un tren de vite, întunecat și înțesat până la refuz, am ajuns în fața porților lagărului de concentrare Auschwitz-Birkenau. Trecuseră mai bine de patruzeci de ani de atunci, dar în clipa în care Ken Livingstone m-a rugat să vorbesc, o spaimă covârșitoare a pus stăpânire pe mine. Îmi venea să mă ascund sub masă.

Era o zi de primăvară din 1986 și ne aflam la deschiderea *Expoziției „Anne Frank Travelling Exhibit“* de la Mall Galleries, din apropierea Institutului de Arte Contemporane din Londra. Peste trei milioane de oameni din întreaga lume au văzut până acum expoziția, dar la vremea aceea abia începeam să spunem povestea

Holocaustului unei noi generații prin intermediul jurnalului lui Anne, al fotografiilor ei și familiei sale.

Aceste fotografii au creat o legătură strânsă între mine și Anne, o legătură pe care niciuna dintre noi nu și-a imaginat-o vreodată, pe vremea când ne jucam împreună pe străzile din Amsterdam. Aveam firi cu totul diferite, dar Anne mi-a fost prietenă.

După război, Otto Frank, tatăl lui Anne, s-a întors în Olanda, unde a avut o relație extrem de apropiată cu mama mea, izvorâtă din pierderile și suferințele îndurante laolaltă. S-au căsătorit în 1953, iar Otto a devenit tatăl meu vitreg. Mi-a dăruit aparatul de fotografiat Leica, pe care îl folosise în trecut ca să le facă poze lui Anne și surorii ei, Margot, sperând că astfel îmi voi găsi propriul drum în viață și voi ajunge fotograf. Am făcut multe fotografii cu el de-a lungul anilor și îl am încă și astăzi.

Povestea lui Anne este cea a unei fetițe care a reușit să impresioneze o lume întreagă prin simpla omenie descrisă în paginile jurnalului său. Povestea mea este cu totul diferită. Își eu am căzut victimă persecuțiilor naziste și am ajuns într-un lagăr de concentrare – dar, spre deosebire de Anne, eu am supraviețuit.

În primăvara anului 1986, locuiam la Londra de aproape patruzeci de ani și, în tot acest răstimp, capitala Angliei devenise de nerecunoscut, preschimbându-se, dintr-un oraș sărac și distrus de bombardamente, într-o metropolă înfloritoare și multiculturală. Mi-aș dori să spun că suferisem și eu aceleași transformări.

Îmi refăcusem viață și aveam o familie minunată alături de soțul și de copiii mei extraordinari, care reprezentau întregul meu univers. Aveam chiar și propria afacere. Dar îmi lipsea ceva. Nu reușeam să mă regăsesc. Fetiță sociabilă de odinioară, care mergea pe bicicletă, stătea în mâini și sporovăia fără încetare, părea să fi rămas prizonieră într-un loc unde nu mai puteam să ajung.

Noaptea visam că mă prăbușesc într-un hău imens și întunecat. Când nepoții mă întrebau ce reprezintă tatuajul înfierat pe braț la Auschwitz, le spuneam că era numărul meu de telefon. Nu vorbeam niciodată despre trecut.

Cu toate acestea, nu puteam să refuz invitația de a lua cuvântul la deschiderea Expoziției „Anne Frank“ – cu atât mai mult cu cât era vorba de munca de-o viață a mamei mele și a lui Otto.

La insistențele lui Ken Livingstone, m-am ridicat în picioare și am început să vorbesc cu glas șovăielnic. Spre disperarea celor din public, care sperau, probabil, să audă o introducere scurtă, am descoperit că, odată ce-am început să vorbesc, nu mă mai puteam opri. Cuvintele mi se revărsau în cascădă, dezvăluindu-le spectatorilor toate experiențele dureroase și traumatizante prin care trecusem. Eram amețită și însăși împăimântată; nu-mi amintesc nimic din tot ce-am spus.

„Era o situație realmente dramatică“, susține fiica mea Jacky, care îmi asculta atunci discursul. „Nu știam mai nimic despre experiențele mamei, astfel că, în momentul în care am văzut-o îzbucnind în lacrimi în fața unei săli întregi, depănându-și amintirile cu glas frânt, am rămas fără grai.“

Poate că povestea mea a fost cu totul lipsită de coerență pentru cei prezenți, dar pentru mine a reprezentat un moment uluitor. Căci o regăseam pe fetiță de odinioară.

În ciuda unui început atât de lipsit de speranță, după acest eveniment, tot mai mulți oameni m-au rugat să vorbesc despre întâmplările petrecute în timpul războiului. La început, îl rugam pe soțul meu să-mi conceapă discursurile, pe care apoi le citeam în fața publicului – șovăitoare și împletecită la vorbă. Încetul cu încetul însă, mi-am descoperit propria voce și am învățat să-mi depăn povestea.

Multe lucruri s-au schimbat în lume de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, dar, din păcate, prejudecătile și discriminarea nu se află printre acestea. De la mișcarea prentru drepturile civile din Statele Unite până la Apartheidul din Africa de Sud, de la războiul din fosta Iugoslavie până la conflictele neconitenite din Republica Democrată Congo, am asistat la lupta înverșunată a oamenilor de pretutindeni pentru a fi tratați cu demnitate și respect. Iar ca evreică, am văzut că nici măcar adevărul crud al Holocaustului n-a reușit să trezească la viață conștiința oamenilor față de grozăvile antisemitismului. și astăzi există încă

indivizi care caută țapii ispășitori în funcție de culoarea pielii, de trecutul, de sexualitatea sau de religia semenilor lor.

Voiam să le vorbesc acestor oameni despre amărăciunea și despre mânia ce-i determină să arunce vina asupra altora. Știam prea bine cât de grea și de nedreaptă pare viața uneori. Ani întregi, și eu m-am lăsat călăuzită de ură.

Odată ce granițele orizontului mi se deschideau tot mai larg, am început să colaborez cu *Anne Frank House* din Amsterdam și *Anne Frank Trust* din Marea Britanie. Am scris o carte despre experiențele Holocaustului, împărtășindu-le cititorilor amintiri crude din lagăr, iar mai târziu, povestea vieții mele pe înțelesul copiilor, unde mi-am povestit viața împreună cu fratele meu, Heinz. Am descoperit cu uimire că și alți oameni voiau să-mi transpună povestea pe hârtie.

M-am trezit, în cele din urmă, călătorind pretutindeni în lume și depânându-mi amintirile în fața unui public numeros din Statele Unite, China, Australia și Europa. Oamenii pe care i-am cunoscut în peregrinările mele m-au impresionat și m-au schimbat atât de mult, încât pot spune cu mâna pe inimă că nu mai sunt o persoană dominată de ură și de amărăciune. Nimic nu justifică crimele însăși comise de naziști. Faptele lor nu pot fi iertate și sper că, datorită poveștilor asemănătoare cu cea depănată în paginile acestei cărți, nici nu vor obține vreodată iertarea semenilor noștri. Dar încercările mele de a ajunge la sufletul oamenilor prin intermediul experiențelor trăite m-au transformat într-o persoană cu totul diferită – poate într-o persoană care a sălășluit mereu înăuntrul meu – și acest lucru s-a dovedit un dar pentru mine și pentru familia mea.

Adevărata satisfacție mi-au oferit-o însă întâlnirile cu copiii din școli și cu deținuții din închisori. Când mă aflu în fața unor copii, care provin din țări diferite, cu un trecut diferit, sau în fața unor oameni condamnați pentru delicte grave, se întrebă cu toții ce legătură au cu mine – o femeie minionă, îmbrăcată cu cardigan, ce vorbește cu accent austriac. Știu însă că, la sfârșitul întâlnirii noastre, împărtășim cu toții sentimentul că nu ne regăsim locul în lume, că viața e nedreaptă, iar viitorul, incert. Descoperim deseori că nu suntem chiar atât de diferiți.

Vreau să le dăruiesc învățămintele propriilor experiențe: vreau să le spun că, indiferent cât de cumplită pare deznădejdea, există întotdeauna speranță. Viața este prețioasă și frumoasă – și nimeni nu-ar trebui să-o irosească.

Veți descoperi în paginile acestei cărți povestea familiei mele și a călătoriei îndelungate pe care am întreprins-o, în sens propriu și figurat, alături de mama mea. Vă voi depăna amintiri despre tatăl meu, Erich, și despre fratele meu, Heinz. Deocamdată însă, tot ce vă pot spune este că i-am pierdut pe amândoi și că, în ciuda anilor pe care îi port acum pe umeri, am rămas în continuare fetița de cincisprezece ani, care îi iubește cu disperare, le duce dorul și se gândește în fiecare zi la ei.

Aș vrea să vă împărtășesc în cele ce urmează o întâmplare petrecută pe vremea când eram încă o familie, o întâmplare ce mi-a călăuzit pașii în toți acești ani și mi-a influențat viața.

Povestea se petrece în luna mai a anului 1940, în apartamentul nostru din Amsterdam. Ne părăsiseră deja casa din Viena, iar naziștii invadaseră acum Olanda – cea mai cumplită veste cu puțință. Heinz, fratele meu mai mare, reușea mereu să mă încurajeze și să-mi ridice moralul, dar în seara aceea era supărat și părea rătăcit printre cuvinte. Nu știa dacă tata ne mai putea salva din ghearele naziștilor.

– Mi-e cumplit de teamă, Evi, mi-a spus el. Mi-e teamă de moarte.

Tata ne-a strâns laolaltă pe canapea și ne-a cuprins în brațe. Ne-a spus că suntem niște verigi dintr-un lanț și că vom trăi veșnic prin copiii noștri.

– Dar dacă nu vom avea copii? l-a întrebat Heinz.

– Vă pot spune un singur lucru, i-a răspuns el. Nimic din ceea ce faceți nu rămâne fără urmări. Toate faptele bune pe care le veți săvârși vor influența viața celor din jur. Binele înfăptuit se va revârsa într-o bună zi asupra cuiva, iar realizările voastre vor putea fi duse mai departe. Totul se leagă la fel ca verigile unui lanț indestructibil.

Vă voi descrie în paginile acestei cărți eforturile supraomenești pe care le-am depus ca să las ceva în urmă.

2

O familie de vienezi

La începutul secolului XX, dacă erai Tânăr și ambicioș și aveai origini evreiești, un singur loc îți putea împlini visurile: Viena.

Scrutam cu ochii unui copil măreția și rafinamentul orașului, considerându-le ceva cât se poate de firesc; era casa mea, iar eu eram o adevărată Wiener. Când am venit pe lume, familia mea locuia într-o vilă spațioasă din elegantul cartier Hietzing, deși îi legă de oraș o istorie îndelungată și uneori agitată.

Până la sfârșitul Primului Război Mondial, Viena a fost bijuteria Coroanei habsburgice, capitala marelui și puternicului Imperiu Austro-Ungar, care se întindea din Ucraina și Polonia, dincolo de Austria și Ungaria, până în Sarajevo.

Înainte de război, Viena era un centru comercial și cultural; afacerile prosperau datorită comerțului pe Dunăre, în timp ce compozitorii ca Gustav Mahler, scriitorii ca Arthur Schnitzler și doctorii ca Sigmund Freud animau străzile, operele și cafenelele cu muzica și ideile lor inovatoare. Era cu neputință să nu te lași purtat în vâltoarea unor activități culturale puse la cale de minți scliptoare. La Café Central, Lev Troțki juca șah și organiza revoluții; la Café Sperl, Egon Schiele lua masa împreună cu unul dintre modelele lui, renunțând pentru un timp la portretele sale nud extrem de provocatoare.

Trăiam niște vremuri captivante. În 1910, populația orașului depășea două milioane de locuitori. Bulevardele imperiale de pe Ringstrasse erau înconjurate de străzi ce găzduiau noi clădiri de

apartamente destinate clasei de mijloc tot mai înfloritoare, formate din negustori și comercianți. Acești oameni reprezentau publicul-țintă al culturii vieneze, care începeau să cumpere bilete la teatru, să iasă la restaurant și să plece în excursii prin pădurile și dealurile din preajma Vienei.

O parte importantă a acestei clase de mijloc o constituia comunitatea evreiască, alcătuită din oameni cu o educație solidă și afaceri de succes.

Evreii locuiau la Viena de aproape 700 de ani, dar numeroși ocârmuiitori ostili i-au alungat adesea din oraș, iar comunitatea devenise tot mai mică și mai neliniștită. Abia sub oblađuirea împăratului Franz Joseph și a politiciei sale de toleranță religioasă și egalitate deplină între cetățeni, adoptată în 1867, comunitatea evreiască a început cu adevărat să inflorească. În cei treizeci de ani de prosperitate ce-au urmat, populația de evrei din Viena a crescut de la 8 000 la peste 118 000 de locuitori – și a început să joace un rol important în viața capitalei austriece.

Unele dintre aceste familii de evrei erau extrem de bogate și de renumite. Ele au cumpărat vilele ce străjuiau bulevardul Ringstrasse și le-au îmbrăcat în marmură și aur. Ceva mai jos pe scara socială se aflau cei care practicau profesiile clasei mijlocii. La începutul secolului XX, aproape trei sferturi dintre bancheri și mai bine de jumătate dintre doctori, avocați și jurnaliști erau evrei. Există chiar și o echipă de fotbal bine cunoscută, care făcea parte din clubul sportiv Hakoah.

Criza economică, survenită ulterior, și prăbușirea industriei parafinei, unde lucrau mulți evrei polonezi, urmate de conflictele din Balcani și, în final, de Primul Război Mondial au adus noi valuri de imigranți la Viena. Aceștia erau familii de evrei mai sărace și mai needucate, care veneau din regiuni situate mult mai în Est, precum Galitia poloneză. S-au stabilit în preajma gării de nord a Vienei, într-un cartier ce purta numele de Leopoldstadt. Aceste familii păreau mult mai religioase și mai puțin „germane“ ca mentalitate și cultură decât comunitatea evreiască din Viena, care asimilase deja viața austriacă. Familii autohtone de evrei, cum era a mea, nu s-ar fi întâlnit

niciodată și nici în arc fiț acceptat vreodata să aibă vreo legătură cu acești imigranți, care aveau să devină miezul prejudecătilor antisemite.

Tata provenea dintr-o familie tipică de evrei, bine situată, din clasa de mijloc. Bunicul meu, David Geiringer, s-a născut în Ungaria, în 1869. După ce s-a mutat la Viena, a pus bazele unei fabrici de încălțăminte, numită Geiringer & Brown, iar când tata a venit pe lume, în noiembrie 1901, bunicul avea o afacere înfloritoare.

Am o singură fotografie a părinților tatălui meu. Cu mustață și melon, bunicul afișea zâmbetul aerul unui om de afaceri, în timp ce tata și mătușa mea, îmbrăcați în costume de marină, copii fiind, privesc cu ochi gravi aparatul de fotografiat. Bunica mea, Hermine, este zveltă și elegantă, părând cu câțiva centimetri mai înaltă datorită unei pălării imense, învăluită în straturi de şifon și dantelă neagră, ce reprezenta ultimul strigăt al modei. Venise la Viena din Boemia, aflată acum pe teritoriul Republicii Cehe.

În ciuda poziției rigide impuse de fotografii vremii, par o familie fericită, lucru pe care tata îl evoca deseori în amintirile sale. Din păcate, la scurt timp după aceea, bunica a fost diagnosticată cu cancer și a murit în 1912, la vîrstă de treizeci și patru de ani. Bunicul s-a recăsătorit, iar noua lui soție s-a dovedit a fi o mamă vitregă în adevăratul sens al cuvântului, determinându-l pe tata să plece de acasă încă de la vîrstă adolescentei și să-și caute singur drumul în viață. Prima sa experiență a unei vieți de familie închegate și fericite a avut parte de un sfârșit abrupt și trist. Destinul avea să i-o aducă însă în cale pe mama, cea care îi va modela existența.

Trebuie să spun că mama era extrem de frumoasă. Pe când tata era brunet și chipeș, mama era blondă, cu ochii albaștri, părul ondulat și un zâmbet răvășitor. Numele ei era Elfriede Markovitz, dar toată lumea îi spunea Fritz. Era o femeie plină de viață. Una dintre fotografii mele preferate o înfățișează în anii adolescentei, răzând fermecător în timp ce hrănește un cal. Împrejurările erau departe de a fi fericite – se dusese în satul unde bunicul meu se afla încartiruit împreună cu trupele armatei ca să scape de foamete;

dar continua să zâmbească. Fotografia îți creează impresia unei fete realiste, cu picioarele pe pământ, și ușor provinciale, dar nu era nimic din toate asta. Cel puțin, nu atunci.

Mama lui Fritz, Helen, provenea dintr-o familie foarte bogată, care deținea podgorii într-o regiune aflată acum în Republica Cehă și o stațiune balneară cu ape sulfuroase lângă Viena, în Baden bei Wien, unde nu-mi plăcea să merg din cauza duhorii cumplite de ouă stricate.

Situația financiară a bunicii a avut de suferit în momentul în care s-a căsătorit cu bunicul meu, Rudolf Markovitz, reprezentant al companiei producătoare de becuri Osram. Deși bunicul era un bun agent de vânzări, iar familia era departe de a fi săracă, sfârșitul Primului Război Mondial a adus vremuri grele pentru majoritatea austriecilor.

Mâncarea fusese raționalizată în timpul războiului, iar prăbușirea dominației habsburgice din 1918 a aruncat Austria într-o situație disperată. În urma tratatului de pace de la Versailles din 1919, țara trebuia să plătească despăgubiri immense, dar națiunea a cunoscut falimentul înainte de stabilirea ratei de plată.

Cu excepția câtorva regiuni profitabile, Austria, cândva Coroana unui imperiu puternic, devenise acum o țară mică și săracă. Industria și agricultura, ce fuseseră stâlpii de susținere ai Imperiului Austro-Ungar, propulsau economia altor țări, ca Polonia, și a altor state proaspăt independente, precum Cehoslovacia, Ungaria și Iugoslavia. Aceste națiuni țineau Austria ca pe un ostatic până la rezolvarea disputelor teritoriale, astfel că, în scurt timp, întreaga Europă a început să spună în șoaptă că locuitorii Vienei mureau de foame.

La un moment dat, membrii familiei Markovitz erau atât de flămânzi, încât și-au mâncat papagalul. Mama, care iubea nespus de mult pasărea, își amintește cum desprindea, cu lacrimi în ochi, carnea de pe oscioare și o băga în gură.

E adevărat, aşadar, că, în momentul în care Erich Geiringer, în vîrstă de șaptesprezece ani, a cunoscut-o pe Fritz Markovitz, de paisprezece ani, amândoi înfruntau greutățile și incertitudinile

viații. Dar faptul că zeii le puteau schimba oricând destinul nu le-a influențat sub nicio formă bucuria de a trăi în tumultuoasa Vienă a anilor '20. După cum putem vedea din această scrisoare concepută în 1921, tata era hotărât să nu lase pe nimeni să stea în calea idilei lor – nici măcar pe mama lui Fritzzi, care susținea că fiica ei era mult prea Tânără pentru o relație atât de serioasă.

Viena, 17 august 1921

Stimată doamnă,

Am primit astăzi scrisoarea dumneavoastră din 15 august și, la început, am fost șocat – apoi am înțeles că este zămisilită din intenții frumoase. Vă sunt recunoscător pentru încrederea pe care ne-o acordați mie și lui Fritzzi. Aveți dreptate în multe privințe și, deși e cumplit de dureros, trebuie să recunoșc că m-am cam pripit când am conceput planurile de viitor.

Ideea mi-a încolțit iute în minte și am așternut-o pe hârtie, fără să-mi dau seama că va întâmpina atâtă împotrivire.

Îmi pare rău să vă spun că nu pot să accept propunerea pe care Domnia Voastră mi-ați făcut-o de a mă bucura de plăcerile vieții. Aceste plăceri îmi provoacă deja o repulsie profundă și statornică. Mă aflu sub vraja lui Fritzzi încă din clipa în care ne-am cunoscut, astfel că nicio altă placere nu-mi mai stârnește interesul...

Amândoi am avut intenții serioase încă de la bun început, altfel prietenia noastră profundă n-ar fi dăinuit atât de mult...

Stimată doamnă, sper să nu vă stârnesc mânia când îi voi împărtăși lui Fritzzi rândurile așternute în această scrisoare. Nu pot să-i ascund un lucru atât de important. Aș vrea să vă cer, totodată, iertare, spunându-vă că Fritzzi nu mai este nicidcum școlăriță pe care v-o închipuiți dumneavoastră și soțul dumneavoastră – chiar dacă se mai duce încă la școală, este înzestrată cu mai multă maturitate decât i-o sugerează vârsta-i fragedă. Un lucru pe care Domnia Voastră trebuie să-l recunoașteți.

Vă mulțumesc din nou pentru intențiiile frumoase pe care mi le-ați arătat...

Cu stimă,
al dumneavoastră supus,
Erich Geiringer

N-a rămas *supus* pentru mult timp – s-au căsătorit în 1923, devenind unul dintre cele mai tinere cupluri din oraș. Dacă i-ai fi văzut plimbându-se pe Ringstrasse, făcând excursii pe munte sau bând cu prietenii un pahar cu vin în renumitele grădini ale orașului, tinerețea lor te-ar fi lăsat fără grai.

Tata era vesel și energetic, cald și fermecător. Studiase la Universitatea din Viena, înainte de a prelua fabrica de încălțăminte a familiei sale, după moartea bunicului meu, survenită în 1924. Mama nu împărtășea pasiunea tatei pentru sport și activități în aer liber; îi plăcea, în schimb, să asculte muzică, să cânte la pian și să petreacă timpul alături de familia ei tot mai numeroasă.

Amândoi erau extrem de rafinați. Tata își comanda costumele de la renumitele ateliere londoneze de pe Savile Row și purta cămași roz, cu mult înainte ca acestea să ajungă în vogă. Mama era mereu elegantă, chiar și cu părul tăiat scurt după moda vremii sau purtând o beretă din tartan.

Tata era capul familiei în toate privințele – el alegea activitățile în timpul liber, organiza excursii, se ocupa de afacere și decora noua vilă a familiei Geiringer din Lautensackgasse cu o panoplie impresionantă de antichități, printre care se afla și un pat matrimonial, ce aparținuse cândva împărătesei Zita¹. Era un izvor nesecat de entuziasm și energie, împărtășindu-și ideile inovatoare și viața mai tinere, care îl urma precaută, dar fără șovâială.

Erau tineri și îndrăgoșați, considerându-se norocoși pentru că destinul le împărtășise drumurile în viață.

¹ Prințesa Zita de Bourbon-Parma – 1892-1989 – a fost soția împăratului Carol I al Austriei, fiind, aşadar, ultima împărăteasă a Austriei, regină a Ungariei și a Boemiei. (n.tr.)